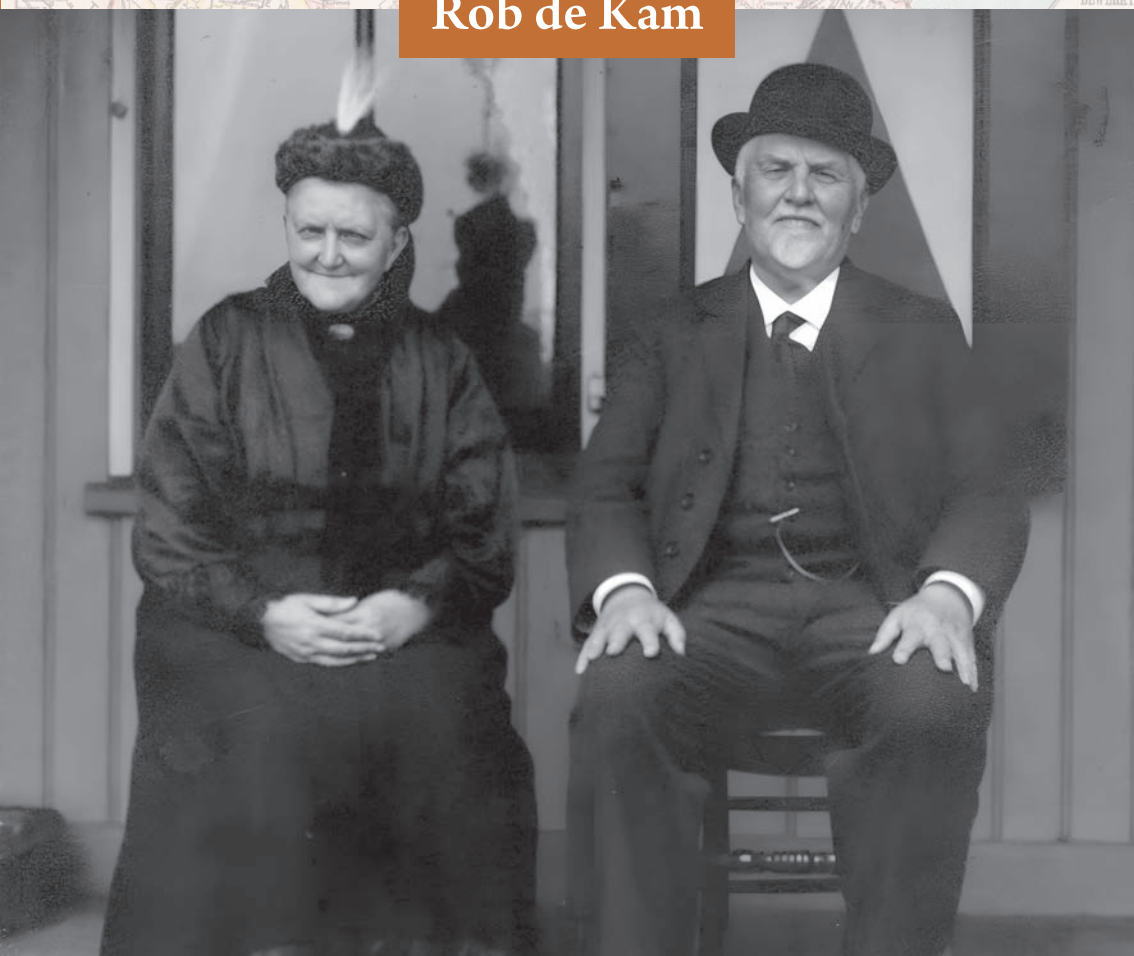

Vlucht of avontuur?

*Hoe architect Martinus Cornelis van Wijngaarden
als 'oneerlijk mensch' verdween, in de Boerenoorlog
belandde en zichzelf opnieuw uitvond*

Rob de Kam

Vlucht of avontuur?

*Hoe architect Martinus Cornelis van Wijngaarden als
'oneerlijk mensch' verdween, in de Boerenoorlog
belandde en zichzelf opnieuw uitvond*

ROB DE KAM

Hilversum
Verloren
2024

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het
Hendrik Mullerfonds en het Professor van Winterfonds.

Stichting
Professor van Winter
Fonds

Afbeelding op het omslag: Martinus Cornelis met zijn vrouw Cornelia rond 1920
op de veranda van hun vakantiehuisje in Pesse (eigen bezit), auteursportret door
Margreet Endendijk.

© 2024 Rob de Kam
Uitgeverij Verloren bv
Torenlaan 25
1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

ISBN 9789464551501

Opmaak: Rombus/Eva Nicole Pool, Hilversum
Omslagontwerp: Els Gulpen Grafische vormgeving, Heerlen

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Proloog: een geel doosje	7
1 Het dagboek en een archiefengel	10
2 De Boeren	18
3 Een aanslag en een gevoelig verlies	23
4 Kerkenbouwer	37
5 Gereformeerd in een wespennest	53
6 Kindersterfte	62
7 Dwarsligger in de raad	72
8 Oneerlijk mensch?	88
9 Naar Pretoria	99
10 Opzichter in een Boerenrepubliek	104
11 Op reis voor een oorlogskaart	113
12 De laatste trein naar Komatipoort	123
13 Eindspel in Lourenço Marques	137
14 Na Transvaal: bouwen en uitvinden	142
Nawoord: de weg van Martinus Cornelis	158
Dankwoord	163
Bronnen	165
Register	170

Daar is altyd 'n wereld
Wat jy nog nie ken nie
Daar is altyd 'n taal
Wat ons nie verstaan nie
'n Deel van jouself
Waarvan jy vergeet het
Daar is altyd 'n pad
Wat jy nog moet gaan

Stef Bos, *Komatiepoort*

Proloog: een geel doosje

Het is januari 2021 wanneer ik bij het opruimen van mijn werkkamer op een geel Kodakdoosje stuit met het opschrift ‘Positive of M.C. van Wijngaarden’. Dat doosje heeft meer dan veertig jaar lang in een kast stof liggen verzamelen, samen met een dunne groene dossiermap met daarin een archiefkaartje, een aantal brieven en een onbetaalde rekening.

Het doosje brengt me terug naar 1978, het jaar waarin mijn moeder mij in haar woonplaats Coevorden voor het eerst vertelt dat ze contact heeft met een mij tot dan toe onbekend familielid in Zuid-Afrika. Deze Wim van Wijngaarden, een architect, heeft via via gehoord dat ik geschiedenis studeer en laat weten dat hij een interessant onderwerp voor mij heeft. Een van zijn voorvaderen, dus ook ergens verre familie van mij, heeft rond 1900 een rol gespeeld in de Boerenoorlog in Zuid-Afrika en heeft een dagboek bijgehouden van zijn wederwaardigheden in de strijd tegen de Engelsen. Wim van Wijngaarden heeft het dagboek geschonken aan een archief in Transvaal, maar hij wil er best voor zorgen dat ik een kopie ontvang. Verder laat hij weten dat ik ook van harte welkom ben voor een bezoek aan Zuid-Afrika. Dan kan ik gelijk met eigen ogen aanschouwen dat het met die veel bekritiseerde Apartheid reuze meevalt en kan ik zelf ervaren hoe eenzijdig en gekleurd de informatie in de Nederlandse media over dat onderwerp wel niet is.

Het dagboek intrigeert me, maar de uitnodiging om de zegeningen van de Apartheid met eigen ogen te gaan bekijken trekt me minder. Het is niet iets waar een langharige linkse student eind jaren zeventig onder zijn Boycot Outspan poster aan de muur direct enthousiast van wordt. Dus bedank ik vooralsnog beleefd voor de uitnodiging, maar meld ik dat ik dolgraag een kopie van het dagboek ontvang.

Een paar maanden later, begin 1979, arriveert er een postpakketje uit Zuid-Afrika bij mij in Groningen. Daarin het gele Kodakdoosje met het opschrift ‘Positive of M.C. van Wijngaarden’. In het doosje een filmblikje met een microfilm. Daarmee fiets ik nog dezelfde dag opgewonden naar het Groninger Gemeentearchief, toen een van de weinige instellingen met de apparatuur om zo’n film te lezen. Zo vrolijk als

ik het archief inga, zo gefrustreerd kom ik een paar uur later weer naar buiten. Bij lezing blijkt namelijk al snel dat de door de Nasionale Filmraad in het Zuid-Afrikaanse Silverton voor mij vervaardigde microfilm slechts wat fragmenten bevat van het door Wim van Wijngaarden genoemde oorlogsdagboek. Fragmenten over moord- en doodslag, grote partijen goud en mensen etende krokodillen. De schrijver is in 1900 getuige van de chaotische eindfase van de Boerenoorlog, voordat deze strijd tussen Boeren en Britten in een guerrillastrijd veranderde. Best spannend leesvoer, dat is me direct duidelijk, maar de microfilm is te onvolledig om er verder iets mee te kunnen. Ik wil dat hele dagboek.

Wat volgt is een briefwisseling met de Nasionale Filmraad (email moest nog worden uitgevonden), waarin ik dreigend meld dat ik weiger de bij de zending gevoegde rekening te voldoen en dat ik de kosten van het filmen en verzenden pas ga betalen wanneer ik het gehele dagboek in mijn bezit heb gekregen. Men is bij de Filmraad in Zuid-Afrika niet onder de indruk en de briefwisseling bloedt eind 1979 dood. Ik berg de correspondentie en de onbetaalde rekening op in een groen archiefmapje, de microfilm met fragmenten schuif ik terug in het gele doosje. De studie geschiedenis en het studentenleven eisen alle aandacht op. Het mapje en het doosje verhuizen in de loop der jaren met mij mee, van de uitgebroken oude bedstee waarin ik ooit zat te studeren naar latere, meer comfortabele werkplekken.

Wanneer ik begin 2021 de microfilm weer tegenkom, haal ik die door een simpele scanner en word ik direct weer gegrepen door de fragmenten. Ik besluit dat het de tijd is om er serieus werk van te maken. Het is het begin van mijn speurtocht naar de schrijver: Martinus Cornelis van Wijngaarden.

Daarbij ontdek ik al snel dat hij niet zomaar een ‘verre voorouder’ was, maar een grootvader van mijn moeder Catharina Ross. Het klinkt wellicht vreemd dat ik dat niet wist, maar het past in een familietraditie. Mijn vader Eduard de Kam overleed al in 1962, toen ik zes jaar was, en mijn moeder praatte niet of nauwelijks met haar kinderen over voor haar pijnlijke persoonlijke zaken. Zo weinig, dat ik bij de keuring voor de militaire dienst op mijn achttiende het antwoord schuldig moest blijven op de vraag waaraan mijn vader zo jong overleden was. En er was nog iets veel pijnlijkers aan de geschiedenis van deze tak van de familie. Dat weet ik pas sinds mijn studentenjaren, toen een oudere broer mij vertelde dat George Ross, de vader van mijn moeder, begin jaren dertig een eind aan zijn leven gemaakt had. Het zwijgen over mijn grootvader was blijkbaar zo compleet en ingeburgerd dat ik mij tot die tijd zelfs nooit had afgevraagd wie mijn opa van die kant was en waar-

om er nooit over hem gepraat werd. Laat staan dat ik me ooit iets afgevraagd had over Martinus Cornelis van Wijngaarden, de schoonvader van de verzwegen George Ross.

Het wordt me, wanneer ik me verdiep in het leven van Martinus Cornelis van Wijngaarden, al snel duidelijk dat hij niet alleen een rol in de Boerenoorlog speelde, maar dat hij voor en na die tijd in Nederland een gezien man was. Een lokale voorman van de antirevolutionaire beweging en een ambitieuze architect, een uitvinder, maar ook een man wiens naam voor velen in zijn omgeving een nare bijklank had. Een man met een bewogen leven die tot twee keer toe gedwongen werd helemaal opnieuw te beginnen en daarin slaagde. Een vechter en doorzetter kortom. Het was een overgrootvader die ik – eindelijk – wel beter wilde leren kennen. Dat leidde tot een zoektocht die veel boven water tilde. Over Martinus Cornelis van Wijngaarden, maar ook over mijn familie en mijzelf. Daarbij speelde het dagboek een voornaam rol, samen met wat er maar aan documenten en verslagen over hem te vinden was. Waar die tekortschoten, vulde ik ze aan met relevante achtergrondinformatie, bijvoorbeeld over de dramatische leefomstandigheden waarin Martinus Cornelis van Wijngaarden opgroeide. Samen vormen zij de bouwstenen van het levensverhaal van mijn in meer dan één opzicht ‘verdwenen’ overgrootvader.

I Het dagboek en een archiefengel

Begin 2021 is de wereld in de greep van Covid. Geen ideale tijd om een historisch onderzoek te beginnen, maar mijn eerste stappen in de voetsporen van Martinus Cornelis van Wijngaarden kunnen gelukkig digitaal gezet worden. Allereerst: waar is zijn dagboek en hoe krijg ik het in mijn bezit? Googelend beland ik op de website van de NARSSA, de National Archives and Records Service of South Africa. Hoewel de website niet uitblinkt in gebruiksgemak weet ik het dagboek te traceren, zij het dat het niet onder zijn eigen naam is geregistreerd, maar onder de naam van Wim van Wijngaarden, dezelfde man die veertig jaar geleden mijn moeder benaderde en haar op het bestaan van het dagboek attent maakte. Onder W. van Wyngaarden¹ en inventarisnummer ZA TAB A972 staat: ‘Skenker W. van Wyngaarden, 1962; 0,10m; 2 bande’. Twee delen! Blijkbaar is er niet alleen een Dagboek (‘Dagboek van grootvader van Van Wyngaarden, Wachtmeester van Komatipoort 1900’), maar ook een plakboek (‘Plakboek met afskrifte van telegramme deur Wachtmeester ontvang 1900’).²

Mijn hoop dat men in Zuid-Afrika bereid zal zijn om een digitale kopie voor mij te maken wordt helaas de grond in geboord. Op een verzoek daartoe ontvang ik een afwijzende mail waarin ik uitgenodigd word om vooral zelf langs te komen. Dat lijkt mij, los van Covid, in deze fase van mijn onderzoek wat voorbarig.

Er is gelukkig een tweede optie, zo schrijft het archief: het inhuren van een plaatselijke onderzoeker in Pretoria. Men is bij de NARSSA zo attent om bij de mail een lijst met onderzoekers te voegen, met de nadrukkelijke disclaimer dat het archief geen enkele verantwoordelijkheid neemt voor de kwaliteit van hun werk. De lijst bevat negen namen die mij natuurlijk niets zeggen en die ik dus maar via Google probeer in te schatten. Sommige van hen zijn niet of nauwelijks digitaal vindbaar en die laat ik gelijk vallen. De laatste naam op de lijst trekt het meest

1 De ij wordt in Zuid-Afrika vaak vervangen door een y.

2 Bij citaten uit historische documenten is de oorspronkelijke spelling aangehouden.

mijn aandacht: Alexia Chamberlin, die op Facebook ook terug te vinden is als ‘archive angel’. Dat spreekt me aan, ik vind dat ik wel een lokale archiefengel kan gebruiken. Als ik haar op 11 maart 2021 mail, krijg ik 25 minuten later al antwoord. Ze wil me graag assisteren en haar tarieven zijn alleszins acceptabel. We worden het snel eens en ze gaat voor me aan de slag.

Alexia verwacht dat het maken van een kopie van het dagboek geen enkel probleem zal zijn en doet bovendien een stroom aan andere suggesties naar me toekomen. Daar zitten een hoop verwijzingen bij naar archiefstukken over Van Wijngaardens die niets met mijn zoektocht van doen hebben, maar ook een artikel over Wim van Wijngaarden, die in Zuid-Afrika een prominent en succesvol architect blijkt te zijn geweest. Het lijkt hoog tijd de familiestamboom beter in kaart te brengen. Want wat is deze Wim van mij? Een achterneef? En hoe verhoud ik me eigenlijk tot Martinus Cornelis van Wijngaarden zelf, de man over wie bij mij thuis nooit gepraat werd? En wat deed hij in Zuid-Afrika als wachtmeester van politie? Hoe was hij daar überhaupt beland?

Het dagboek

Voordat ik aan het antwoord op die vragen toekom, ploft er al een kopie van het dagboek in mijn mailbox. Gefotografeerd, maar goed leesbaar. En dus sla ik zonder veel voorkennis aan het lezen in een verhaal dat begint op 28 juni 1900. Martinus Cornelis van Wijngaarden is dan, zo schrijft hij, een dag eerder aangekomen in Machadodorp, een klein plaatsje in het Oosten van Zuid-Afrika dat volgens Wikipedia tegenwoordig eNtokozweni heet. Hij meldt zich daar bij ‘de staatssecretaris’ en doet hem verslag van een reis naar Europa, waar hij blijkbaar net van is teruggekeerd. Ook lees ik dat collega’s van zijn werk zijn opgesloten en hij niemand van hen kan bereiken. Zijn werkgever is het Departement van Publieke Werken in Pretoria. Dat hij daar geen contact mee kan krijgen is op zich niet vreemd, vind ik al snel uit, want de Zuid-Afrikaansche Republiek, ook wel Transvaal genoemd, is dan een land in oorlog en bij die strijd is de hoofdstad Pretoria kort daarvoor in handen gekomen van de Engelsen, die het land zijn binnengevallen. De staatssecretaris meldt de dagboekschrijver in Machadodorp dat hij maar eens om zich heen moet kijken waar hij zich dan wel nuttig kan maken.³

3 *Dagboek Van Wyngaarden*, National Archives Repository South Africa, TAB A972, p. 1a.

29 - 6

Boven en behalve de gewone dagelijkse bezigheid van het nazien der paspoorten van komende en gaande passagiers en het doen visiteren van personen en goederen naar brieven, wapens en goud zijn de navolgende voornaamste zaken voorgekomen en afgehandeld. volgens datum aan de zijde vermeld.

Delegat. om inlichting vragende aan C. P. betreffende teekenen van paspoorten daar ook volgens Vel 21 Juni P.M.G. gerechtigd is om te teekenen.

Tevens of P. Wege en vs. belastingg. Pentz Paspoort naar Machado doop kunne krijgen

Tel. aan C. P. over paspoort P. Burgers & P. J. Burgers beide gestopt omdat paspoort was getekend door Res. Vidua Otto en beide bestemming hadden voor L. M.

Tel. aan C. P. betreffende aanvraag van best. Staatsproc. om hout en ijzer voor bakhuis te Kelspruit.

Tel. van C. P. om geen burger toe te staan naar L. M. te gaan (bleef naar mis verstaan door C. P. Zie op de Houw. Pen P. J. Burgers huis boven)

Ingevalge instructie van C. P. een pakket brieven enz. verzonden aan de Russische Consul te L. M. afkomstig van de Russ. Ambulance, met verzocht deze brieven enz. aan rechtshelver te overhandigen, daar hunne adressen mij onbekend zijn.

Mededeling per mijne van bovenstaande aan C. P.

Verzonden een pakket brieven bestemd voor Henri Charette te Nantes (Frankrijk) en John Diggle.

Onder het politie personeel bespreken zich medaria verschijnselen voor te doen (zie te bed).

Afbeelding 1 Pagina van het dagboek van Martinus Cornelis van Wijngaarden (NARSSA).

Tijd om zich rustig te oriënteren krijgt Van Wijngaarden echter niet, want terwijl hij nog doende is onderdak voor zichzelf te regelen in Machadodorp, wordt hij de volgende dag gesommeerd zich te melden bij Hermanus Christiaan Bredell, hoofd politie van de Zuid-Afrikaansche Republiek en, zo lees ik later, aan het eind van de Boerenoorlog de persoonlijke lijfwacht van president Kruger.⁴ Bredell draagt Van Wijngaarden zonder veel omhaal van woorden op om naar de grensplaats Komatipoort⁵ te gaan om daar als vervanger van een wachtmeester van politie genaamd Lombard aan de slag te gaan. Van Wijngaarden schrijft dat hij zich eigenlijk geen raad weet met dit verzoek: 'Ik wist niet wat hierop te antwoorden daar dit een vak was zoo geheel buiten mijn gewone bezigheid.' Dat verbaast niet voor iemand die blijkbaar voorheen bij een Departement voor Openbare werken actief was. Zijn loyaliteit wint het echter van zijn onzekerheid, als ambtenaar ziet hij het als zijn plicht om deze opdracht van de regering uit te voeren.⁶

Later in mijn onderzoek zal ik een brief uit 1910 ontdekken waarin hij klaagt over niet uitbetaald achterstallig salaris, maar waarin hij ook meer schrijft over zijn opmerkelijke promotie tot wachtmeester:

In begin 1900 was de heer Lombard wachtmeester van Politie te Komatipoort o.a. belast met de visitatie aan het station aldaar. Ongeveer in April schijnen er toen klachten bij de regeering te zijn ingekomen omtrent zijn optreden bij gezegde visitatie, althans de regeering zocht toen onder de ambtenaren die nog in dienst waren naar een bezadigd en kalm persoon die bij de visitatie enz. kon assisteren. Het oog schijnt toen op mij gevestigd te zijn, althans ik ontving een uitnodiging van de regeering om daar heen te gaan onder beding dat ik boven mijn gewone salaris van £ 29-3-4 per maand nog een toelage zou genieten wanneer daar alles naar wensch bleef loopen. Daarop ben ik naar Komatipoort gegaan (...).⁷

Een bezadigd en kalm persoon, dat was Van Wijngaarden blijkbaar, hij weerspreekt het in elk geval niet. Uit deze later geschreven brief blijkt dat hij zijn nieuwe functie uitermate serieus oppakte: 'Nadat ik in K. in functie was trok blijkbaar op last van de regeering de heer Lombard zich meer en meer uit de zaken terug en kreeg ik langzamerhand de

4 Oberholster, A.G. (red.) (1972), *Dagboek van H.C. Bredell 1900-1904*. Pretoria.

5 Komatipoort wordt ook wel als Komatiepoort of Komati Poort geschreven. Behalve in citaten die een andere spelling gebruiken wordt hier verder het tegenwoordig meest gangbare Komatipoort gebruikt.

6 *Dagboek Van Wyngaarden*, p. 1a.

7 Correspondentie met de firma Plantenga & Co, brief dd. 31 januari 1906. Collectie Gerrit van Wijngaarden.

vollen verantwoordelijkheid voor diens werk. (...) Dus bleef ik daar in volle functie tot 25 sept. 1900 blijkbaar zeer tot genoegen des regeering.⁸

Drie weken na zijn aanstelling zal Van Wijngaarden tijdens een bezoek aan commissaris Bredell nog wel een poging doen om van zijn taak ontheven te worden. Vergeefs:

Comm. Pol. verklaart dat er geen gedachte van is dat hij mij gedurende de oorlog van Komatiapoort zal nemen daar hij te zeer overtuigd is van de noodzakelijkheid van mijn verblijf aldaar door de belangrijke verbeteringen welke ik daar in korte tijd tot stand heb weten te brengen en omdat alles nu zoo goed gaat, tevens erbij voegende hij mij wel altijd in zijn dienst zou begeeren te houden, waartegen ik bezwaar heb daar ik niet voor politiezaken ben geboren en dan mijn oude vak dat ik lief heb zou moeten verzaken.⁹

Aldus het dagboek, dat leest als een verantwoording voor de uitvoering van een opdracht waar de schrijver zich onzeker en ongemakkelijk over voelt. Dat is ook geen wonder, want hij schrijft na zijn benoeming: 'Daarop moest ik onmiddellijk weg, zonder instructie of iets en dadelijk het kantoor en ambt v. Lombard overnemen.'¹⁰ Gelukkig ontmoet hij in de trein op station Kaapmuiden toevallig de officier die hij moet vervangen. Die is dan op weg naar Lourenço Marques, nu Maputo, een havenstad in Portugees Oost-Afrika, het tegenwoordige Mozambique. In de drie uur die de trein nodig heeft voor de reis tussen Kaapmuiden en Komatiapoort volgt er zowaar nog iets van een overdracht.¹¹ Maar dan, op donderdag 28 juni 1900 's middags om 3 uur, stapte Van Wijngaarden als kersvers waarnemend wachtmeester van politie uit op het perron van het station in zijn nieuwe woon- en werkplaats Komatiapoort.¹²

Komatiapoort

Komatiapoort is aan het eind van de negentiende eeuw een bloedheet hellegat op de grens van Transvaal en Portugees Oost-Afrika. Het is de op een na warmste plek in Zuidelijk Afrika, terwijl het daarnaast de laagste gemiddelde windsnelheid kent, een verfrissende bries is er

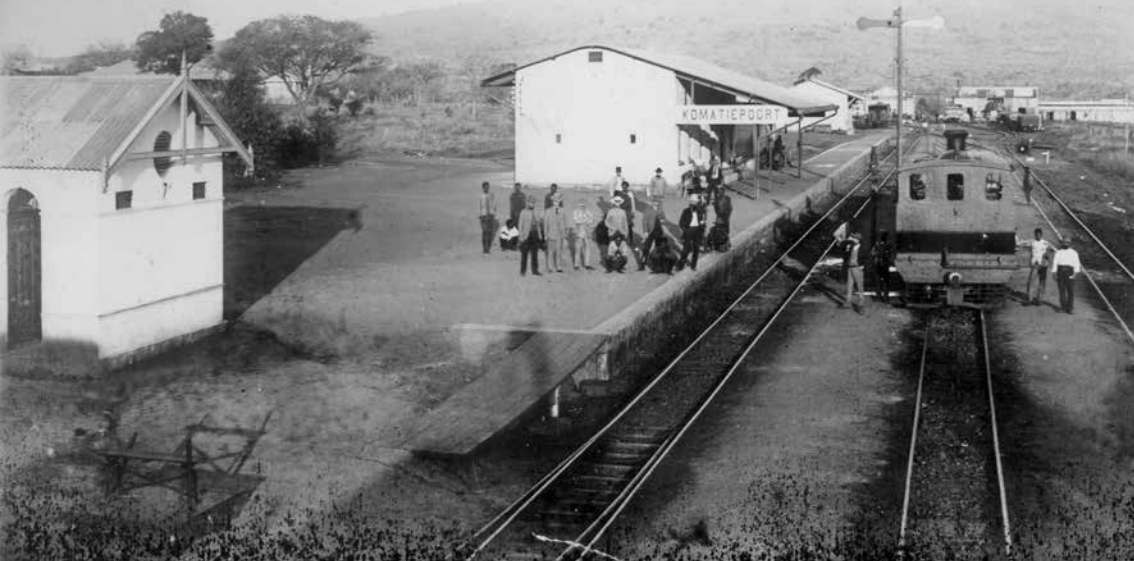
8 Ibidem.

9 *Dagboek Van Wyngaarden*, p. 23.

10 Ibidem, p. 1a.

11 Ibidem.

12 Ibidem.

Afbeelding 2 Het station van Komatipoort rond 1900 (Bibliotheek Universiteit Leiden KITLV A734).

blijkbaar zeldzaam.¹³ Het stadje, gelegen in een streek waarvan de bewoners in de negentiende eeuw geteisterd worden door malaria, de tseetseevlieg en tropische koortsen, dankt zijn bestaan uitsluitend aan de 472 kilometer lange spoorlijn van Pretoria naar de grens met Portugees Oost-Afrika die sinds eind 1895 de hoofdstad van Transvaal met Lourenço Marques verbindt.

De aanleg van die spoorlijn was door de extreme klimatologische omstandigheden bepaald niet vanzelf gegaan. Bijna elk door mij geraadpleegd boek over de spoorlijn en de Nederlandsch Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij (NZASM) rept van een rampzalige eerste onderzoeksmis­sie van vijf Nederlandse ingenieurs in 1888. Twee van deze pioniers overleden ter plaatse aan malaria, waarna de andere drie expeditieleden begin 1889 de benen namen om pas in de herfst van dat jaar terug te keren.¹⁴ Het klimaat bezorgde Komatipoort tot ver buiten de landsgrenzen een slechte naam. Toen in augustus 1900 een groep Britse

13 Smit, H.P. (1935), 'Climate in South Africa', in *S.A. Medical Journal*, 23 november 1935.

14 Jong, R.C. de, Waal, G.M. van der & Heydenrych, D.H. (1988), *NZASM 100, The Buildings, Steam Engines and Structures of the Netherlands South African Railway Company*. Pretoria, pp. 104-106.

krijgsgevangenen naar Komatipoort werd verplaatst schreef een Indi- sche krant die op de hand van Transvaal was: ‘Deze laatste plaats moet zeer ongezond zijn, zoodat aan de overbrenging mogelijk het voordeel verbonden is, dat men de gevangenen binnen enkele weken geheel on- geschikt tot het verrichten van diensten kan uitleveren.’¹⁵ In 1900 was er ook nog geen enkele stap gezet om de malaria structureel te bestrijden.¹⁶

Het zal dus niet alleen door de onbekendheid met zijn nieuwe func- tie zijn, dat Van Wijngaarden met gemengde gevoelens in Komatipoort uit de trein stapt. Het station wordt in andere bronnen omschreven als een simpel bouwwerk met houten wanden en ijzeren daken, dat en- kele jaren eerder prefab per schip uit Nederland is aangevoerd.¹⁷ On- wennigheid en hitte weerhouden de nieuwbakken wachtmeester er niet van om direct aan het werk te gaan, waarbij hij de eerste dag al moet constateren dat ook een deel van zijn ondergeschikten geplaagd wordt door malaria. Hij begint zelf met het controleren van paspoorten en het onderzoeken van reizigers op wapens, brieven en goud.¹⁸ Hij heeft be- grepen dat zijn nieuwe leidinggevende Bredell dat tot zijn belangrijkste taak rekent.¹⁹

Van Wijngaarden voert direct een nieuwe aanpak in. Omdat de con- trole op het station zelf blijkbaar onoverzichtelijk verloopt, laat hij treinen voordat die het station inrijden al stoppen en gaat hij controlerend door de wagons, terwijl agenten aan weerszijden de trein bewaken. Na vertrek uit het station wordt dezelfde procedure nogmaals toegepast.²⁰ Meerdere reizigers memoreren in hun verslagen de strenge controle in Komatipoort, waarvan ook verslaggevers zonder aanzien des persoons het slachtoffer worden.²¹ Zo worden uit de bagage van de Britse oor- logsjournalist J. Cummings tal van brieven en papieren in beslag ge- nomen.²² Op andere momenten neemt Van Wijngaarden grote partijen illegaal uitgevoerd goud in beslag, soms ter waarde van duizenden pon- den, in hedendaagse munt tienduizenden euro’s.²³

15 *De locomotief*, 29 augustus 1900.

16 ‘Malaria in South Africa: 110 years of learning to control the disease’, in *S.S. Medical Journal*, oktober 2013, vol. 103, nr. 10, pp. 770-778.

17 Jong, R.C. de (1988), p. 119.

18 *Dagboek Van Wyngaarden*, p. 2.

19 *Ibidem*, p. 9.

20 *Ibidem*, p. 6.

21 *Algemeen Handelsblad*, 3 juli 1900 en *Het Vaderland*, 2 augustus 1900.

22 *Dagboek Van Wyngaarden*, p. 8.

23 *Ibidem*, pp. 18-19. Voor het omrekenen van historische bedragen is in dit boek gebruik gemaakt van de omrekenmodule van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. Het IISG heeft de module inmiddels buiten gebruik gesteld,

Van de paspoorten die de wachtmeester controleert, moeten we ons geen moderne voorstelling maken, het zijn vaak simpele papiertjes met een stempel en/of een handtekening, alleen afgegeven als bewijs van toestemming voor één bepaalde reis. De nieuwbakken wachtmeester krijgt zelf ook de bevoegdheid paspoorten af te geven en wint daar dikwijls advies over in bij zijn superieur die inmiddels van Machadodorp verhuisd is naar het plaatsje Waterval Onder.²⁴ Een Nederlander die zich verdiept in de geschiedenis van Zuid-Afrika wordt blij van prachtige plaatsnamen als Baardscheeders Bosch, Hondeklipbaai, Genadendal, Hectorspruit en Zwartebeestfontein. Vanzelfsprekend is er behalve een Waterval Onder ook een Waterval Boven. Waarschijnlijk gevoed door Van Wijngaardens onzekerheid over zijn nieuwe taak vliegen er vrijwel dagelijks via de telegraaflijn langs het spoor telegrammen van Komatipoort naar het tijdelijke hoofdbureau daar.

omdat de uitkomsten volgens het Instituut een te ongenueanceerd beeld geven. De genoemde bedragen in euro's dienen hier dan ook uitsluitend als een grove indicatie gezien te worden. Omrekenen van historische valuta is sowieso een redelijk hachelijke zaak, omdat het vaak weinig zegt over de koopkracht die een bepaald bedrag in het dagelijks leven vertegenwoordigde.

²⁴ Ibidem, p. 39.

Register

- Amelink, Agnes 54
Amerika, J. 150
Arnold, L. 41
- Baars, C. 94
Baden-Powell, R. 115
Beekers, Willem 71
Berg, Karel van den 24
Berger, Barbara 148
Blanken Dirkzoon, Hermanus 69
Bos, Stef 6, 161, 164
Bossenbroek, Martin 18, 104
Brandsma 25
Bredell Hermanus Christiaan 13, 14,
16, 30, 35, 123, 124, 127, 130, 137, 142
Broek, Christina van den 67
Buijs, Aart 46, 94, 96, 112
Buijs, Johannes 69
Buller, R. 26
Burger, G. 96
Butler, William 104
- Chamberlin, Alexia 11, 109, 116
Chamberlain, Joseph 114
Churchill, Winston 120
Cock, Helenius Tjarda Derk de 139
Cock, Hendrik de 54, 140
Coetsier, Jon 125, 131, 132
Conan Doyle, Arthur 120, 135
Crommelin, M. 91
Cronjé, P. 115
Cooper, J. 25, 27, 28
Cummings, J. 16
Cuypers, P.J.H. 46
- Dam, G.M.J. van 28-30
Desforges 68
Dijkman, Derkje Johanna 67, 68
- Dijkman, Dirk Diederik 68
Dijkman, Gerrit Anthonie 68
Dijkman, Gerritje Antonia
Catharina 68
Dijkman, Hermanus 67
Dijkman, Johannes Diederik 68
Dionisius, C.H. 41
Doijer, H. 40
- Edgar, Tom 113
- Geerling, J. 138
Goudvis, L. 138
- Haentjens Dekker, Rijnardus
William 40, 58, 60, 72-76, 82, 83, 86,
87, 112
Hazeu, Johannes Petrus 159
Heijs, Marten 41
Hofstede de Groot, P. 54
Homburg, Ernst 147
Huet, Piet 18
- Israëls, Abraham Hartog 63
- Jonkheid, A. 94
- Kam, Eduard de 8
Kiewiet de Jonge, H.J. 120
Kiewiet de Jonge, Jan 83
Kipling, Rudyard 120
Kotzebue, August van 68
Kruger, Paul 13, 18-20, 28, 30, 101,
104, 105, 114, 121, 126, 127, 132, 137,
142, 143
Kuyper, Abraham 48, 56, 58, 101

- Leyds, Willem 101, 106
 Lombard 13, 14, 25, 27-30, 32, 35, 36,
 123
- Machado, Joaquim José 137
 Makikaza 32
 Man, Herman de 40
 Margadant, J.W. 55-58
 Margrij, Evert 46
 Mast, Jacobus van der 112
 Mepschen, Henk 159, 160
 Meys, P.C.J. 68
 Milner, Alfred 113, 114
 Montijn, Jan Adriaan 96
- Nielsen, Matthias 96
- Oranje, Willem van 20
- Pavoordt, G. van de 85
 Penning, Louwrens 28, 29, 125, 128,
 133
 Pienaar, F. 131, 132, 139
 Poll, Gerrit van de 96
 Pott, Gerard 35, 138
- Rahms, H. 93
 Regteren Altena, M. van 91
 Reitz, F.W. 111, 122
 Reparon, Andries 96
 Rhodes, Cecil 105
 Roberts, F. 134
 Ross, Catharina 8
 Ross, George 8, 9, 21, 38, 98
- Salisbury, R. 114
 Scheuble, J. 25, 27-29, 35
 Schiele, W. 140
 Schim van der Loeff, M.M. 91
 Schutte, Gerrit 19
 Selms, A. van 43
 Springer, Willem 71
 Spronk, E.J. 78
 Steinaecker, Francis Christian Ludwig
 von 26, 27
 Steyn, M. 114, 119
 Stoppelenburg, N. 39
- Tier, T.H. 92
- Tooren, C.P. van 55
 Turing, Henry 143
- Verwey, Dirk 92
 Viljoen, B. 125
- Weissman, Adriaan Willem 46, 47
 Wied Pentz, Johan van 36
 Wierda, Sytze 32, 106, 107, 118
 Wijk, H. van 75, 76
 Wijngaarden, Aart van 21
 Wijngaarden, Aart Hermanus van 38,
 63, 97, 99
 Wijngaarden, Christina Margaretha
 van 62
 Wijngaarden, Cornelia Buijs-van 59,
 62, 63, 66, 94, 95, 112, 118, 142, 150-
 152, 156, 158, 159
 Wijngaarden, Cornelis 'Kees' Martinus
 van 37, 38, 40, 146, 148, 149, 150
 Wijngaarden, Derkje Johanna van 62
 Wijngaarden, Erremina van 21, 38, 62,
 99, 143
 Wijngaarden, Gerrit van 69, 99, 100,
 109, 143, 146, 150, 153, 156
 Wijngaarden, Hermanus van 63
 Wijngaarden, Hermanus Christiaan
 van 67
 Wijngaarden, Jen van 21, 37, 97, 99
 Wijngaarden, Jochem Nicolaas van 39,
 41, 46, 50, 59, 60, 62, 67, 69, 71, 79,
 81, 94, 112
 Wijngaarden, Martinus Cornelis van 7,
 passim
 Wijngaarden, Michael van 62, 63, 66
 Wijngaarden, Wim van 7, 8, 10-12, 21, 97
 Wildeboer Jzn, H. 79
 Wilhelmina 116, 121
 Wilhelm II 116
 Willem III 68
 Winckel, W.F.A. 55-58
 Winterbach, J. 34, 36
- Zuijlen, Sebastian van 47

Vlucht of avontuur?

Fascinerende dagboekfragmenten uit de Boerenoorlog vormden het beginpunt van een zoektocht van journalist en historicus Rob de Kam naar Martinus Cornelis van Wijngaarden (1855-1923). Het vergeten familielid bleek een overgrootvader met een bijzonder levensverhaal. Ooit was hij als wethouder, architect en gereformeerd voorman een gezien man in het stadje Oudewater. Totdat hij op een dag in augustus 1896 plots van de aardbodem verdween met achterlating van zijn vrouw en kinderen. Pas maanden later dook hij weer op in Zuid-Afrika.

Waarom hij zo plotseling vertrok en in Zuid-Afrika belandde, dat zijn vragen waarop dit boek een antwoord geeft met een persoonlijk relaas. Een verhaal over kindersterfte, de schoolstrijd, schaamte en het gevecht van de Boeren in Zuid-Afrika tegen het decor van een 19de eeuw vol sociale veranderingen. Twee keer moest Martinus Cornelis van Wijngaarden zijn leven opnieuw opbouwen en twee keer lukte hem dat. Daarvoor betaalde hij wel een prijs. Was hij een 'oneerlijk mensch', zoals een regionale krant hem beschreef, een fraudeur? Of eerder een ambitieuze rechtlijnige gereformeerde doener?

Rob de Kam (Coevorden, 1955) studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en begon zijn loopbaan als filmjournalist en kunstredacteur. Daarna vervulde hij verschillende leidinggevende functies bij het Nieuwsblad en Dagblad van het Noorden. Sinds 2022 werkt hij als freelance journalist en historicus.

